

**OSMANLI DEVLETİ'NDE ÇEKİRGE İSTİLALARI VE SOSYO-EKONOMİK HAYATA
ETKİLERİ (1789-1839)**

Dr. Öğr. Üye. Suha Oğuz BAYTİMUR*

Dr. Öğr. Üye. Özcan TATAR**

ÖZ

İnsanoğlu tarih boyunca farklı şekillerde birçok doğal afete maruz kalmıştır. Yaşanan afetler neticesinde çok sayıda can ve mal kaybının meydana geldiği kaynaklardan tespit edilmektedir. Biyolojik kökenli olarak görülen bazı doğa olayları ise insanları yine olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tür olaylar, insanların yaşamlarını sürdürmek amacıyla ekip yetiştirdiği ürünlerin, bir anda ortaya çıkan çok sayıdaki haşere veya hayvanlar tarafından tahrip edilmesi ile meydana gelir. Bu canlılarla mücadele edilememesi ve alınan önlemlerin yetersiz kalması sonucunda ise durum afete dönüşmektedir. Biyolojik afetlere yol açan ve verdiği zarar ile insanlar arasında büyük sıkıntılara sebep olanların başında ise çekirgeler gelmektedir.

Tarihin çeşitli dönemlerinde ve dünyanın farklı bölgelerinde çekirge istilaları ile oluşan afetlere sıklıkla rastlanmaktadır. İnsanlara doğrudan bir tehdit yaratmayan çekirgeler dolaylı olarak büyük zararlara neden olmuştur. Çok sayıdaki çekirgenin ekili ve dikili alanları istila ile tahrip etmesi neticesinde toplumlarda kıtlık olayları görülmüştür. Toplumlar geleneksel uygulama ve dini inançlara dayanılarak çekirge istilalarına karşı önlem almaya çalışmışsa da pek başarı sağlayamamıştır. Osmanlı Devleti'nde de çeşitli dönemlerde görülen bu tür afetler, kıtlık başta olmak üzere, ekonomik sıkıntılar, göçler, hastalıklar vb. sorunların oluşmasına neden olmuştur. İncelenen dönemde meydana gelen savaşlar ve iç karışıklıklar ile mücadelenin yanında meydana gelen bu tür afetler büyük zararlara neden olmuştur. Çekirge istilalarına karşı çözüm bulunamaması nedeniyle benzer olaylara ilerleyen tarihlerde de rastlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çekirge, Doğal Afet, Kıtlık.

**GRASSHOPPER INVASIONS IN THE OTTOMAN STATE AND ITS EFFECTS ON
SOCIO - ECONOMIC LIFE (1789-1839)**

ABSTRACT

Human beings have been exposed to many natural disasters in different ways throughout history. It has been determined from the sources that many lives and property losses occurred as a result of disasters. Some natural events, which are seen as biological origin, still negatively affect people. These sort events occur when the crops that people have farmed in order to sustain their lives are destroyed by a large number of insects or animals that appear in the instant. As a result of the inability to fight these creatures and the insufficient measures taken, the situation turns into a disaster. Grasshoppers, on the other hand, have been the leading ones that cause biological disasters and cause great problems among people with the damage they cause.

Disasters caused by grasshopper invasions are encountered in various periods of history and in different parts of the world. Grasshoppers that do not pose a direct threat to people have indirectly caused great harm. As a result of the large number of grasshoppers

* Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, obaytimur@hotmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9436-4283

** Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, otatar@firat.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-9213-3350

destroying the cultivated and planted areas by invasion, famine incidents have occurred in the societies. Although societies have tried to take precautions against this disaster, they have not achieved much success. In the Ottoman Empire, such disasters, especially famine, economic, migrations, diseases, etc. it has caused such problems to occur. Grasshopper invasions and their effects, which also appeared similarly in the period studied, have brought along similar problems in the Ottoman Empire. In the time period under research, those great disasters had caused big harm along with struggle of wars and domestic disturbances. Since a proper resolution could not be found for grasshopper invasion, such problems occurred in proceeding periods.

Keywords: Grasshopper, Natural disasters, Famine.

Giriş

Dünyanın geniş bir bölümünde varlığını sürdüren çekirgeler, kendi içerisinde farklı türlere ayrılmaktadır. Doğada tek başına yaşayan ve beslenen bu canlılar kalabalıklaştıkça yaşam tarzları, davranışları ve çevreyle olan ilişkileri değişime uğramaktadır. Buldukları bölgelerde büyüyen ve beslendikçe kanatları daha fazla güçlenen çekirgeler, yiyecek bulmak amacıyla sürü halinde uygun iklim bölgelerine karabulut gibi gökyüzünü kaplayarak göçerler. Göç etmiş oldukları bölgelerde bulunan tarım alanlarından ihtiyaçları olan yiyecekleri temin edip, büyük tahribata neden olurlar (Özer 2016: 1).

Çekirgeler yapı olarak farklı özelliklere sahiptir. Bunlar yürüyüp tırmana bildiği gibi, zıplama ve uçuş davranışlarına da sahiptir. Çekirgelerin bir birlerinin ardı sıra zıplamaları farklı bir davranış şeklidir. Zıplama anında çekirgelerin itme gücü, türlerine göre yaklaşık olarak vücut ağırlıklarınının 10 katından 40 katına kadar çıkabilmektedir. Çekirgeler gelişmişlik durumuna bağlı olarak 115 ile 200 arasında ardı ardına zıplama bilmektedir. Böylelikle çekirgeler kısa mesafede kolaylıkla yer değiştirebildiği gibi, yüksek yerlere kolaylıkla ulaşabilmektedir (Lodos 1991: 152-153). Çekirgeler deniz aşırı veya çok uzak bölgelere ise uçarak ulaşmaktadır. Bu canlılar rüzgârın durumuna göre 1500 ile 2000 kilometrelik bir mesafeye sürekli olarak uçabilmektedir (Demirsoy, 2003: 395).

Çekirge türlerinin tamamı çayırmsı bitkiler ile beslenmekte olup, iştahlı ve fazla besin tüketmesi ile bilinmektedir. Sürekli yiyecek tüketen çekirgeler 10 ile 40 dakika civarında dinlenmelerden sonra beslenmeye devam edebilmektedir (Lodos 1991: 160). Sürekli tüketim halinde olan çekirgeler, çoğalıp sürü oluşturmaları durumunda büyük zararlara neden olmaktadır. Göç edip sürü oluşturan çekirgeler tipik olarak on türden oluşmaktadır. Bunların en ünlüsü ise Çöl (Sudan) çekirgesidir (Demirsoy 2003: 393).

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen çekirge istilalarında Çöl (Sudan) çekirgesinin yanında Fas ve İtalyan çekirgeleri de görülmektedir (Özer 2016: 1). Fas çekirgesi dünya üzerinde geniş bir yaşam alanına sahiptir. Batıda Kanarya adalarından doğuda Türkistan ortalarına kadar, güneyde Fas, Cezayir, Suriye, Irak ve İran'dan, kuzeyde İspanya, Güney Fransa, İtalya, Yunanistan, Karadeniz'in batı sahili, Kafkasya, Kırım Yarımadası ve Hazar Denizi'nin batı yönlerini içine alan ve kuzey-doğu istikametinden güneybatı istikametine doğru geniş bir şerit halinde uzayan büyük bir alana yayılmış durumdadır. Bu bölgelerin birçok yerlerinde daimi yumurtlama ve çoğalma sahaları (rezervasyon) mevcuttur. Anadolu ise bu büyük yayılım sahasının tam ortasında bulunmakta ve mühim rezervasyonları ihtiva etmektedir (Balamir 1952-a: 13).

Çekirgeler ekili alanlara konduklarında yeşillikleri tamamen kapatırlar. Uzaktan bakıldığında sadece siyah bir renge tesadüf edilir. Çekirge sürüsü, köylerde bulunan buğday tarlalarına indiğinde, buğdaylar başak halinde ise başakların tamamı çekirgeler tarafından tüketilir. Başaklar biraz olgunlaşmışsa köylü sadece saman biçebilir. Afyondan başka her türlü tarım ürünü çekirgelerin yiyeceği arasındadır (Yıldırım 2014: 1019).

Çöl (Sudan) çekirgesi, Anadolu'nun yerli çekirgelerinden değildir. Ancak, Yakın Doğudaki istilâlar en yüksek düzeye ulaştığı zaman, bu çekirgeler Güneydoğu sınırlarımızdan yurdumuza girer ve genellikle geniş sahalarla yumurtlarlar. Memleketimizin iklim şartları bu çekirgenin barınmasına ve yerleşmesine müsait olmadığından açılan savaş sonunda ölümden kurtulabilenler kanatlandıktan sonra tekrar güney istikametini tutarak çekilip giderler. Bu bakımdan yurdumuz hiçbir zaman bu çekirgeler tarafından bir istilâ merkezi olmamıştır (Balamir 1952-b: 14). İtalyan çekirgesinin yayılış sahası genellikle Fas çekirgesinin yayılış sahası içine girmekle birlikte, kuzey ve doğu kesimleri itibariyle farklılık göstermektedir. Batıda Kanarya Adaları'ndan başlayarak doğuya doğru Fas, Cezayir, Tunus ve Mısır'ı içine alarak Suriye, Irak, Güney İran ve Güney Himalaya yamaçlarını içine alacak şekilde uzanır. Kuzeyde İspanya ve Portekiz'den başlayarak doğuya doğru Fransa, İsviçre merkezi ve Güney Almanya, Avusturya, Macaristan üzerinden Güney Rusya, Türkistan ve Büyük Okyanus'a kadar uzanmaktadır. Anadolu'da yayılış sahası itibariyle daha çok Trakya, Marmara Bölgesi, Ege Bölgesi'nin bir kısmı, Antalya ve Mersin Torosları, Ankara, Çankırı, Yozgat, Çorum ve Bafra, güneyde; Maraş'ın Elbistan ve Afşin kazaları ile doğuda; Bitlis, Muş, Erzurum, Ağrı, Kars çevresinde toplanmaktadır. İtalyan çekirgesinin diğer iki çekirge türüne kıyasla Anadolu'da daha az tahribat yaptığı düşünülmektedir (Özer 2016: 18).

Çekirgeler sürü halinde hareket ederek göç ettikleri bölgelerde bulunan ekili dikili alanlara büyük zararlar vermiştir. Ekili tarım alanlarının tahrip olması neticesinde ise kıtlık oluşmuş ve insanlar yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Tarih boyunca çekirgeler bu tür afetlere sebep olmuş ve insanlar büyük sıkıntılar yaşamıştır. Çekirge istilaları ile ilgili bilgiler Tevrat, İncil ve Kuran'da da yer almaktadır. Kutsal kitaplarda yer alan söylemlerde çekirge istilasının insanları cezalandırmada kullanılan bir araç olduğu ifade edilmektedir¹. Yine Graz Katedrali'nin güney duvarında 1485

¹ Kitap-ı Mukaddes Çıkış X'da; "Ve Musa İle Harun Firavunun yanına girip ona dediler: İbranilerin Allahu Rab şöyle diyor: Ne vakte kadar önümde alçalmak istemeyeceksin? Kavmimi salıver, ta ki, bana ibadet etsinler. Yoksa, Eğer kavmimi salı vermek istemezsen, işte, senin hududuna ben yarın çekirgeler getireceğim; ve yeryüzünü örtecekler, ve yeri görmek mümkün olmayacak; ve doludan size arta kalmış olan yiyecekler, ve sizin için kırdan bitmiş olan bütün ağaçları yiyecekler; ve senin evlerin, ve bütün kullarının evleri ve bütün Mısırluların evlerine dolacaklar; senin babaların, ve babalarının babaları, yeryüzünde oldukları günden bugüne kadar böylesini görmemişlerdir. Ve dönüp firavunun yanından çıktı. Ve Firavunun kulları kendisine dediler: Ne vakte kadar bu adam bize tuzak olacak? Adamları salı verde Allahları Rabbe ibadet etsinler; Ve RAB Musaya dedi: Çekirge için Mısır diyarı üzerine elini uzat, ta ki, Mısır diyarı üzerine çıksınlar, ve memleketin bütün otunu, dolunun bıraktığı herşeyi yesinler. Ve Musa değneğini Mısır diyarı üzerine uzattı, ve bütün o gün ve bütün gece RAB memlekete şark yeli getirdi; Ve bütün Mısır diyarı üzerine çekirge çıktı, ve Mısırın bütün hududuna kondu; geyet çok idiler; ondan evvel böyle çekirge, bunun gibisi olmamıştı, ondan sonra da böylesi olmayacaktır. Ve bütün yeryüzünü örttüler, ve memleket karardı; ve yerin bütün otunu, ve ağaçların doludan kalmış olan bütün meyvalarını yediler; ve bütün Mısır diyarında kıran ağacında, ve otunda, hiçbir yeşillik kalmadı. Ve Firavun Musayı ve Harunu çağırmakta acele edip dedi: Allahınız Rabbe karşı ve size karşı suç ettim.

yılından kalma bir resim ve yazıda Allah'ın bu gazabının dile getirilişinin ilk örneğini görmek mümkündür. Bu resim ve yazıda; *“Türkler çekirge ve veba gibi Allah tarafından insanlara gönderilen bir felakettir”* denilmektedir (Babaoğlu Balkış 1994: 54).

Çekirge istilalarına tarihte ilk defa Eski Mısır ve Çin kaynaklarında rastlamaktayız (Tekin 1998: 16). Çin kaynaklarında M.Ö. 9. yüzyılın sonu ile 8. yüzyılın başlarında bozkırda çekirge istilalarının zaman zaman büyük kıtlıklara neden olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca çekirgelerin hayvanların tüylerini, yelelerini ve kuyruklarını bile kemirerek yedikleri bilgisi yer almaktadır (Tarhan 2002: 913). Yine eski medeniyetlerden Hint, Yunan ve Babil kitabelerinde çekirgeler hakkında çeşitli bilgiye rastlanmaktadır (Lodos 1991: 147). Milattan sonra 810 yılı Mayıs ayında da Urfa'ya büyük bir çekirge sürüsü göç etmiş, fakat fazla zaiyat olmamıştır. 1002 tarihinde ise Musul, Bağdat ve Şiraz'da çekirge istilası meydana gelmiştir. Tarlalarda ot, ağaçlarda yaprak bırakmamışlar ve dürülmekte olan kumaşları dahi didiklemişlerdir. Baş gösteren kıtlık neticesinde Bağdat'ta bir kor buğday yüz yirmi altın dinara satılmıştır. 1147 tarihinde Irak'ta kıtlığa neden olan çekirgeler, 1223 tarihinde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu çekirge istilası Irak, El Cezire, Diyarbekir, Şam bölgesinin büyük bir kısmında etkili olmuş, bütün meyveleri ve ürünleri mahvetmiştir (Tekin 1998: 17).

Avrupa kıtasında da durum pek farklı değildir. 1008-1861 yılları arasında Rusya'nın Avrupa topraklarında altmış dokuz kez çekirge istilası yaşanmıştır. Almanya'da 1333-1859 yılları arasında yirmi yedi defa çekirge istilası görülmüştür. 1569 yılında Macaristan, Avusturya, Bavyera, İsviçre ve Fransa çekirge istilasına uğramıştır. 1730-1732 yılları arasında güneşi perdeleyecek oranda büyük çekirge sürüleri karşısında halk ve hükümet çaresiz kalmıştır. Büyük korku ve panikle kilisenin çanları aralıksız çaldırılmış, top ve tüfenklerle ateş açtırılmış, ağaçların altında ateşler yaktırılmıştır. Ancak yapılan hiçbir müdahale çekirgeleri durduramamıştır (Özer 2016: 4).

Osmanlı Devleti topraklarında incelemiş olduğumuz dönem öncesinde birçok defa farklı bölgelerde çekirge istilalarına rastlanmaktadır. Bu bakımdan Kıbrıs adası Afrika bölgesine yakın olması nedeniyle en şanssız olan bölgeler arasında yer almaktadır. İncelediğimiz kaynaklarda geçmişten günümüze birçok defa Kıbrıs adasında çekirge istilası görülmektedir. Kıbrıs Adası'nda çekirge istilasının ilk ne zaman yaşandığı tam olarak bilinmese de, adada çekirge istilası hakkında bilgi veren ilk kaynak, Kıbrıslı Leontios Machaeras'tır. Machaeras, çekirgelerin Kıbrıs'a ilk defa 1351'de musallat olduğunu kaydeder. 1351 yılındaki çekirge istilası ve diğer istilalar adada gerçekten derin izler bırakmış olmalı ki, o dönemde yaşamış diğer yazarlar da çekirge istilalarına eserlerinde yer vermişlerdir. Floransa Villani kroniklerinde de çekirge

Şimdi rica ederim, ancak bu kerelik suçumu başışla, yalnız bu ölümü üzerimden kaldırması için Allahınız Rabbe yalvarın. Ve Firavunun yanından çıkıp Rabbe yalvardı. Ve Rab çok kuvvetli garip yelini döndürdü, o çekirgeleri kaldırıp Kızıldeniz'e sürdü; Mısırın bütün hududunda bir çekirge kalmadı. Fakat Rab Firavunun yüreğini katılaştırdı, ve İsrail oğullarını salı vermedi.” s.65-66. Yine Kitab-ı Mukaddes, Yoel BAP 1'de; *“Gazamdan artakalanı çekirge yedi; ve çekirgeden artakalanı yelek yedi; ve yelekten artakalanı hasil yedi.”* (Burada yer alan Yelek ve Hasil, çekirgenin farklı cinsleri, yahut çekirgenin büyüme çağlarına göre adları olması muhtemeldir.) s.

Kuran-ı Kerim'de Araf Suresi 133. Ayette; *“Bunun üzerine, ayrı ayrı mucizeler (ayetler) olarak üzerlerine tufan, çekirge, buğday güvesi, kurbağa ve kan musallat kıldık. Yine büyüklük tasladılar ve suçlu-günahkar bir kavim oldular.”*

sürülerinin 1354 yılında Kuzey Afrika'yı, 1355 senesinde de Kıbrıs adasını istila ettiği ve adada yeşil olan her şeyi tükettikleri geçmektedir (Kızılkaya-Akay 2017: 175.).

1560 yılı baharında Gazze ve Ramle sancakbeyleri ve kadılarının yolladığı resmi yazıda üç dört senedir çekirgelerin ve kuraklığın tahıl hasadını yok ettiği belirtilmiştir. Yine Kudüs'ün çevresindeki köyler 1561'de çekirge istilasına uğramıştır. Köy sakinleri yaşadıkları afet nedeniyle devlete vergilerini ödeyemeyeceklerini bildirmiştir. Meydana gelen kıtlık nedeniyle halkın ihtiyaç duyduğu buğdayın Mısır'dan getirilerek sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. Mısır'dan getirilen buğday getirilmesi zor ve pahalı olması nedeniyle köylüler, bir sonraki yıla ait tohumluk buğdaylarını yemek zorunda kalmıştır. (Karademir 2014: 72). 1559 yılında ise Kudüs'te bulunan Şehzade Selim'in validesinin imaretine ait mahsul çekirge istilasına uğramıştır. İmaretin ambarında bulunan zahirenin de bitlenmesi nedeniyle burada bulunan insanlar ciddi sıkıntılar yaşamıştır (Karademir 2014: 75).

Çekirgelerin vermiş olduğu zararın tarlada yetişen tarım ürünlerinin dışında farklı alanlarda da olduğu görülmüştür. 1578 yılında Azak'ı basan haşerat nedeniyle bölgede geniş bir alanda ot kalmamış, ziraat yapılamamış ve ahalinin davarları dahi kırılmıştır. Neticede zahire kıtlığına hayvan telefleri de eklenince krizin boyutları had safhaya ulaşmıştır. 1610 yılının yaz aylarında ise İstanbul'u da içine alan geniş bir alanda çekirge krizi yaşanmıştır. Büyük sürüler halinde özellikle başkent sokaklarında dolaşan ve yeşillikleri tümüyle tüketen çekirgeler halk arasında infiale sebebiyet vermiştir. Öyle ki evler ve dükkânlar ağzına kadar bu hayvanlarla dolmuştur. Çekirgelerin verdiği tahribat nedeniyle kaldırımlar sökülmüş bazı evler de yıkılmaktan kurtulamamıştır. Halk sadece tarlalarını ve buğday ambarlarını değil, evlerindeki yiyeceklerini de çekirgelere kaptırmıştır (Karademir 2014: 74).

1571 yılında İznik, Yenişehir, Akhisar, Geyve ve Peçin'de, 1572-1576 yıllarında Kıbrıs'ta, 1578 yılında Kefe'de, 1586 yılında Çorum'da, 1756-1758 yıllarında Hüsrev Paşa ve Beyat Menzilinde çekirge istilaları meydana gelmiştir. Bu bölgelerde meydana gelen istilalar neticesinde tarım alanları zarar görmüş, bunun sonucunda da kıtlık baş göstermiştir (Kılıç 2002: 725). 1757 yılında ise Diyarbakır'da çekirge istilasının sonucu deşet verici bir kıtlık yaşanmıştır (McGowan 2004: 775).

1. 1789-1839 Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Görülen Çekirge İstilaları

Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde görülen çekirge istilalarına incelenen dönemde de sıklıkla rastlanmaktadır. Ele aldığımız dönemde ilk çekirge istilasını 1791 yılında Rakka ve çevresinde görülmektedir. Yine 1800-1805, 1813-1814 ve 1825-1828 yılları arasında Akdeniz ve kıyı Ege bölgesinde çekirge istilalarının yoğunlaştığı tespit edilmektedir. Yine bu dönemde Anadolu'nun iç kesimleri, Kıbrıs Adası, Musul, Bağdat ve Basra bölgelerinde de istilalar meydana gelmiştir. 1831 yılında ise Trablusşam ve çevresinde görülen çekirge istilaları benzer şekilde büyük sıkıntılara neden olmuştur.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Arabistan çölünün yanı başında bulunan Kıbrıs, Suriye ve Mezopotamya bölgesi çekirge istilalarına sıklıkla maruz kalmıştır. Bu bölgeler istilanın vermiş olduğu tahribat neticesinde fazla etkilenen bölgelerdendir (Hüttheroth, 2011: 53). Söz konusu dönemde bölgede karşılaşılan ilk çekirge istilasını Rakka Eyaleti'nde görülmektedir. 25 Mart 1791 tarihli bir belgede Rakka Eyaleti'ne bağlı Rum Kale ve çevresinde meydana gelen çekirge istilasının sonucunda halkın

ekinlerinin büyük bir tahribata uğradığı ifade edilmektedir². 3 Kasım 1800 yılında ise çekirge istilası Halep ve çevresinde görülmektedir. İstila neticesinde pamuk tarlalarının tahrip olması nedeniyle ordu için bölgeden talep edilen çadırların tamamı imal edilip gönderilememiştir. Konu ile ilgili olarak Halep Muhassılı Mehmet Beğ'e gönderilen emirde beş yüz adet Kubbe çadırı ile bin adet Çerge çadırı yaptırılması istenmiştir. Çekirge istilasının meydana geldiği tarihe kadar dokuzyüz elli altı adet Çerge ve dört yüz iki adet Kubbe çadırı gönderilmiştir. Geriye kalan kırk dört adet Çerge ve doksan sekiz adet Kubbe çadırı ise gönderilememiştir. Kalan çadırların talep edilmesi üzerine verilen cevapta, Halep ve çevresinde meydana gelen çekirge istilasında pamuk tarlalarının tahrip olması nedeniyle çadırların imal edilemediği ve elde dokuma için malzemenin bulunmamasından dolayı gönderilemeyeceği ifade edilmiştir³.

5 Temmuz 1823 tarihli bir belgeye göre çekirge istilası Havran Ovası, Hama, Humus ve çevrelerinde görülmüştür. İstila neticesinde bölgede bulunan bazı yerleşim yerlerinde ekili ve dikili mahsulatin zarar gördüğü ifade edilmiştir⁴. Hama Mütesellimi Abdulgad Beğ ve Hama Kassamı Hasan Ağa tarafından çevrede bulunan köylerde inceleme yapılmış ve inceleme sonucunda bir rapor hazırlanıp İstanbul'a gönderilmiştir. Hazırlanan raporda istila neticesinde bölgede tarım arazilerinin görmüş olduğu zarar miktarı köy köy ifade edilmiştir. Rapora göre ürünlerinin yarısı zarar gören köyler; Tayyibetü'l-ala, Masin, Ma'arzef, El-Müceddel, Taksin, Kefer Kadeh, Beysin min-arz-ı Ekrad, Telzeheb, Tayyibetü'l-feriyye, 'Amudin ve El-Yegur'dur. Ürünün üçte ikisi zarar gören köyler ise; Kefer Zeyta, Kefer Nebuda, Hatab ve El-'Avniyye'dir. Mahsüllerde kayıp miktarı daha fazla olan yerler; El-Makir (7/8'i kayıp), Savran (Ürünün tamamına yakını kayıp), Latmin (Arpanın 1/3'ü salim, diğer tüm ürünler kayıp), Kernaz (Çok az arpa ve pamuk salim), Hayalin, Mecreniye, Mehlen, El-'İşarine, Kefer Yehud, Telmih, Et-Terimise, El-'Ariz, Şizer (Buğdayın çoğu kayıp), El-Ki'ade (Pamuk ve Arpanın çoğu kayıp), Dimo (Pamuğun çok azı salim, Buğdayın 1/10'u salim), Sıla, Ebu Rebis, Maherde (Ekilen ürünün çok azı mevcut), Halkaya (Arpa ve pamuğun çok azı mevcut), İsmail, Herinifse (?) (Buğdayın çok azı mevcut), Deyrü'l-Ferdis (Buğdayın dörtte biri mevcut), Tuleyl (Buğday ve Arpanın çok azı salim) ve Er-Riyasine (1/5 ve 1/6'sı salim)'dir. Ayrıca raporda; Kamhane, Maardis, Burek, Firate, Es-Sihriye, Ümmü Kantare, Aşhe (?), Kefer Altun, Tizin, El-Tevim, Kefer Emim, Teleskin, Er-Rub'a, Sifasa, Kefer Laha, Teldu, Elbise, Kefer, Tehüm, Nihalidye, Eyyu, Ma'rin-i Behil ve Biryas köylerinin çekirge istilalarından etkilenmediği belirtilmiştir⁵.

Hama ve çevresinde yaşanan sıkıntılardan dört yıl sonra bu defa Musul ve çevresinde çekirge istilası meydana gelmiştir. İlk olarak 26 Haziran 1827 tarihli belgede tespit edebildiğimiz çekirge istilası, bölgede farklı sorunlarla beraber büyük sıkıntılara neden olmuştur. Musul ve çevresinde ortaya çıkan kıtlık ile mücadele eden halk bu sorunu aşamadan çekirge istilasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bölge halkı yiyecek ihtiyacını karşılamakta büyük sıkıntı yaşamıştır⁶. Bölge sakinleri ifadelerinde, yirmi ya da otuz atlıya ancak on gün yetecek kadar yiyecekleri kaldığı ve vergi vermek için

² BOA.Cevdet Tasnifi, C.DH.15722.

³ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III.19605.

⁴ BOA.Hatt-ı Hümayun: 27100-A

⁵ BOA.Hatt-ı Hümayun: 27100-B

⁶ BOA.Hatt-ı Hümayun: 34749-P

güçlerinin bulunmadığını belirtmiştir⁷. Ayrıca bölgeden vergi toplanamamasından dolayı bölgenin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla beş yüz kiseye ihtiyaç duyulduğu merkeze bildirilmiştir⁸.

Bölgede son olarak tespit ettiğimiz çekirge istilasına ise 27 Mart 1828 tarihli belgede belirtildiğine göre Sayda Eyaleti'nde ortaya çıkmıştır. Ekili alanların istila neticesinde zarar görmesi halkın yiyecek sıkıntısı çekmesine neden olmuştur⁹. 1831 yılına kadar devam eden çekirge istilasına Sayda ve Trablusşam eyaletleri ile Yafa, Gazze, Remle ve Akka bölgelerine de yayılmıştır. Bölgeden İstanbul'a toplanıp gönderilmesi gereken hububatın kuraklık ve çekirge istilasına nedeniyle temin edilememesinden dolayı gönderilemeyeceği bildirilmiştir¹⁰. Sayda Valisi Abdullah Beğ tarafından yapılan araştırma neticesinde bölgede meydana gelen kuraklık ve çekirge istilasına sonucunda halkın elinde kalan mahsulün bölge halkına yetmeyeceği ifade edilmiştir. Ayrıca halkın ihtiyacı olan buğdayın temini için Rumeli, Anadolu ve Mısır'dan hububat satın alınıp bölgeye gönderilmesi emredilmiştir¹¹.

Bu dönemde çekirge istilaları Akdeniz'in kıyı kesimi ve iç bölgelerinde de görülmektedir. Bölgede istila ile beraber halkın ekinleri büyük bir tahribata uğramış ve bölge halkı zahire ihtiyacını karşılamada büyük sıkıntı yaşamıştır. Bölgede tespit edebildiğimiz ilk çekirge istilasına ise 5 Mayıs 1801 tarihli belgede Isparta Kazası ve çevresinde meydana gelmiştir. İngiltere'de meydana gelen kıtlık nedeniyle, İngiltere'ye gönderilmesi amacıyla, Hamid Sancağı ve çevresinde ücretini ödemek şartıyla zahire toplamasına izin verilmiştir. Verilen izin üzerine aracılar vasıtasıyla bölgeden key-i İstanbullu buğday tedarik edilip kıyı bölgelerine taşınmıştır. Buğdaylar iskelelerden İngiltere'ye gönderilmek üzere aracılara teslim edilmiş ve ücretleri de nakit olarak alınmıştır. Fakat Isparta ve çevresinde meydana gelen çekirge istilasına nedeniyle tarım alanları tahrip olmuş ve yeterli ürün elde edilememiştir. Bölge sakinlerinin yapmış oldukları başvuruda ellerinde tohumluk buğdayın dahi kalmadığı, buğday ve arpa ihtiyacını gidermek amacıyla çevrede bulunan pazarlardan satın alma yoluyla zar zor idare edebildiklerini bildirmişlerdir. Ayrıca Isparta ve çevresinden İngiltere için toplanan buğdaydan dolayı fiyat artışı olması nedeniyle bunun durdurulmasını talep etmişlerdir¹².

28 Haziran 1800 tarihinde Kıbrıs Adası'na giden İngiliz Doktor William Wittman, adada Limason'un bulunduğu bölgede bir hafta öncesinde çekirge saldırısı olduğunu ifade etmiştir. O günlerde bu hayvanların toprak üzerinde yer yer neredeyse otuz santim kalınlığında tabaka oluşturduğunu anlatmıştır. Bu nedenle de ürünlerin fiyatlarında artış meydana gelmiştir (Wittman 2011: 68). Ada halkının tarım alanlarının tahrip olması nedeniyle bölgede yeterli ürün elde edilememiş ve halk yükümlü olduğu vergiyi ödemekte sıkıntı yaşamıştır. Bölge ahalisinin yapmış oldukları başvuruda yükümlü oldukları vergilerde indirim istemelerine rağmen bu istekleri kabul edilmemiş, sadece ödeme konusunda kolaylık sağlanmıştır¹³.

⁷ BOA.Hatt-ı Hümayun: 34749-A.

⁸ BOA.Hatt-ı Hümayun: 34568.

⁹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 14521.

¹⁰ BOA.Hatt-ı Hümayun: 20361.

¹¹ BOA.Hatt-ı Hümayun: 20361-B.

¹² BOA.Cevdet Tasnifi, C.HR.: 00541.

¹³ BOA.Cevdet Tasnifi, C.İKTS.: 1851.

1802 tarihinde Adana ve çevresini istila eden çekirgeler de bölgede kıtlığa sebep olmuştur. Çekirge ve akabinde gelen kıtlık olaylarının bertaraf edilebilmesi işi ise Osman Paşa'ya ihale edilmiştir (Erlar 2002-a: 763). 5 Mart 1803 tarihli belgede ise Adana ve çevresinde yağmurların azlığı ve çekirge istilası nedeniyle kıtlığın devam ettiği belirtilmiştir. Ayrıca bölgeye gönderilmesi emredilen Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Vezir Osman Paşa'nın yerine geçici olarak bir mütesellimin gönderilmesi talep edilmiştir. Halkın bu talebi padişah tarafından uygun bulunup bölgeye geçici olarak bir mütesellim tayin edilmiştir¹⁴. 24 Kasım 1803 tarihli belgede ise çekirge istilasının Alaiye Kazası'nda meydana geldiği ifade edilmektedir. İstila neticesinde ekili ve dikili alanlarda büyük tahribatların meydana geldiği ve bu nedenle halkın büyük sıkıntılar yaşadığı belirtilmektedir¹⁵. 1810 tarihinde yine Adana ve çevresinde meydana gelen çekirge istilası nedeniyle ekili dikili alanlar büyük bir tahribata uğramıştır. Bölge halkı zahire ihtiyacı temininde büyük sıkıntılar yaşamıştır¹⁶. 1814 yılında ise Antalya ve kazalarında görülen çekirge istilası neticesinde halk büyük sıkıntılar yaşamış ve zirai faaliyetlerde bulunulamadığı ifade edilmiştir¹⁷.

1826 yılında Isparta Kazası'nda meydana gelen çekirge istilasında yine halkın tarım alanlarının büyük bir kısmı telef olmuştur. Bölge halkı yeterli hasat alamamasından dolayı temel ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmıştır. Durumun yetkililere bildirilmesi ile Teke Sancağı kazalarına gönderilen emirde Antalya kilesi ile raici üzerinden on bin keyl buğday satın alınması ve bölgeye gönderilmesi emredilmiştir. Teke Sancağı'nda bulunan hububat üreticilerinin ihtiyaç fazlası olan buğdayı İstanbul'a nakli karşılığı ile göndermeleri zorunlu olmasına rağmen, verilen emirle Isparta ahalisinin Teke ve çevresinden buğday satın almalarına izin verilmiştir¹⁸.

Menteşe Sancağı'na bağlı Muğla Kazası'nda 1825-1826 yıllarında meydana gelen çekirge istilası neticesinde tarım alanlarının tamamına yakını telef olmuştur. Bölge halkının elinde ekmeye ve ihtiyaçlarını karşılamaya yetecek zahire kalmadığı belirtilmiştir. Kaza halkı ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla farklı bölgelerden buğday ve arpa satın alarak idare etmeye çalışmıştır. Fakat buğday fiyatlarındaki artıştan dolayı halk, 1825 senesinde miri mübayaa buğdayının 5 guruştan toplandığı ve 1826 yılında da aynı fiyattan toplanılması talebinde bulunmuştur. Bölge halkının talebi üzerine verilen emirle, 1825 yılı fiyatından miri satın alımı yapılmasına izin verilmiştir¹⁹.

Yine bu dönemde çekirge istilalarıyla ilgili olarak en fazla kaydın Ege bölgesinin kıyı ve iç kesimlerine ait olduğu görülmektedir. Tespit edilen kayıtlarda bölgede ilk çekirge istilası 1800 yılında meydana gelmiştir. Aydın ve İzmir bölgelerini etkisi altına alan istila, halkın ekili ve dikili alanlarına büyük zararlar vermiştir. 1800 yılına ait belgede, Aydın Sancağı ve Kazalarından Ordu-yı Hümayun'da yer alması amacıyla bin adet süvari ve her bir süvari için bin guruştan yüz bin guruş toplanması ve yetkililere teslim edilmesi emredilmiştir. Bunun üzerine Aydın Sancağı'na bağlı Köşk Kazası ahalisi mahkemeye başvurup, kazalarında vebadan dolayı birçok kişinin öldüğü ve çekirge istilasıyla ekinlerinin birçoğunun telef olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle

¹⁴ BOA.Cevdet Tasnifi, C.HR.: 1887.

¹⁵ BOA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 10720.

¹⁶ BOA.Hatt-ı Hümayun: 41855-L.

¹⁷ BOA.Ali Emiri Tasnifi, TS.MA.E.: 0080.

¹⁸ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SMHD.II: 02927.

¹⁹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 375.

kendilerinin yardıma muhtaç olduğunu ve kendilerinden asker ve talep edilen meblağın alınmamasını talep etmişlerdir²⁰. Yine benzer şekilde Aydın Sancağı Kazaları'ndan Sultanhisarı ahalisi²¹, Ödemiş ve Birgi ahalisi²², Kelas ahalisi²³, Bayındır ahalisi²⁴ ve Nazilli²⁵ ahalisi de mahkemeye başvurarak, benzer olumsuzlukları yaşadıklarını belirtmişlerdir. Kaza ahalipleri de kendilerinden asker ve meblağ alınmaması talebinde bulunmuştur.

1800 yılından Çandarlı (İzmir) İskelesi'ne bağlı kazalardan Ordu-yı Hümayun ve İstanbul'un ihtiyacını karşılamak amacıyla yüz otuz bin keyl rayiç buğday ve Ordu-yu Hümayun ihtiyacı için on beş bin kile arpa talep edilmiştir. Bölge halkı talep edilen miktarda buğday ve arpanın çekirge istilası nedeniyle karşılanamayacağını ifade edip aklarını istemişlerdir. Bölgede yapılan tahkikat neticesinde sadece birkaç köyde çekirge istilasının görüldüğü, bölgede bulunanların talep edilen buğday ve arpayı karşılayabileceğini belirtmiştir. Verilen emirle zahireyi elinde tutup, emirlere karşı gelenlerin bir an evvel belirtilen miktar buğday ve arpanın yetkililere teslim edilmesi istenmiştir. Aksi durumda suçluların cezalandırılacağı ifade edilmiştir²⁶. 1800 yılında çekirge istilasının görüldüğü bir diğer bölge ise Bender Kazası'dır. Bölgede görülen çekirge ve fare istilası nedeniyle Bender Kalesi'nden bir kısım askerin firar ettiği belirtilmektedir²⁷.

1801 yılında ise Denizli'de Tavas ayanı olan Osman Ağa ve Kardeşi Hasan Ağa'ya merkezden gönderilen emirde ikiyüz elli adet tam teçizatlı askerin toplanıp gönderilmesi istenmiştir. Fakat kuraklık neticesinde ekinlerin yetersiz oluşundan dolayı halkın sıkıntı yaşadığı ve Osman Ağa'nın sağladığı kırk beş bin guruş ile bir önceki yılın vergisini verebildiği ifade edilmiştir. Bu defa ortaya çıkan çekirge istilası ile tarım alanlarının tahrip olduğu ve ayanın hanesinin yanması sonucunda da tohumlukların telef olduğu söylenmiştir. Bir yıl önce gönderilen dört yüz nefer askerin birçoğunun geri dönmediği ve dönenlerin de veba neticesinde hayatını kaybetmesinden dolayı gönderecek gencin kalmadığı bildirilmiştir²⁸. Yine 1801 yılında İzmir'den Rodos'a gönderilmesi gereken un ve ekmeğin bir kısmı tedarik edilmesine rağmen çekirge istilası neticesinde kalan bölümü gönderilememiştir. Yapılan incelemede bölgede çekirge istilasından dolayı tarım alanlarının tahrip olduğu belirtilmiştir²⁹. 1801 yılında Biga Sancağı'na bağlı Ezine, Bayramiç ve çevre kazalarda da çekirge istilası olduğu bildirilmektedir. Bölge sakinleri ekili alanlarının tahrip olduğundan dolayı farklı bölgelerden buğday tedariki için izin istemiştir. Fakat gönderilen emirde bölgede çekirge istilası olduğuna dair bilginin olmadığı bildirilerek izin verilmemiştir³⁰.

1802 yılında Sandıklı Kazası da çekirge istilasına maruz kalmıştır. Bölgede iki yıl üstüste görülen çekirge istilası neticesinde halkın tarım arazileri büyük bir zaiyata

²⁰ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 03461.

²¹ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 03462.

²² BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 03465.

²³ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 03527.

²⁴ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 03553.

²⁵ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 03601.

²⁶ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 12477.

²⁷ BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 38400.

²⁸ BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 3818.

²⁹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 21930-3.

³⁰ BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 5989.

uğramıştır. Kaza sakinleri istila nedeniyle temel ihtiyaçlarını karşılamada büyük sıkıntı yaşamıştır. Halk kadiya başvurarak sıkıntılarını; "... *kaza-i mezbureye be-hikmetullah-ı teala çekirge müstevli olub mezru' mahsulat ve sair nebatatımızı ekl ve bel' ile kura ve kasabamız ahalileri fakirü'l-hal ve şayeste-i merhamet olub evlad ve iyallerinin akvat-ı yevmiyeleri tedarikinde aczleri olmağın...*" şeklinde ifade etmiştir³¹.

26 Haziran 1803 tarihinde Alman gezgin Seetzen, Bursa'dan İzmir'e giderken karşılaştığı çekirge sürüsü hakkında şunları söylemektedir; "Bursa sınırları içerisinde, yolumuzun üstünden sayısız çekirge sürüsü sıçrayarak geçiyor ve atlarımız her adımda birkaç tanesini ayaklarının altında eziyordu. Çekirgeler hep doğudan batıya doğru yöneliyorlardı ve birbirlerine o kadar yakın uçuyorlardı ki, sopayla üzerlerine vurulduğunda, birkaç tanesi birden ölüyordu" (Seetzen 2017: 419-420).

İncelediğimiz dönemde bölgede ikinci dalga çekirge istilası 1813 yılında başlamıştır. 1813 yılında Balıkesir Kazası ve çevresinde meydana gelen çekirge istilasında tarım arazileri büyük bir tahribata uğramıştır. Bölge halkı yeterli ürün elde edemediğinden büyük sıkıntılar yaşamak zorunda kalmıştır³². 1814 yılında Hüdavendigâr Sancağı kazalarından Harmancık, Domaniç ve Gökçedağ'da meydana gelen çekirge istilası neticesinde tarım arazileri büyük bir tahribata uğramıştır. Ayrıca bölgede görülen veba salgını halkın üzerindeki sıkıntıları artırmıştır. Bu nedenle bölge halkı ödeme yükümlülükleri ve vergilerinin hallerine merhamet edilerek ertelenmesi talebinde bulunmuştur³³. Aynı yıl Karahisar-ı Sahip'te de çekirge istilası meydana gelmiştir. Burada da tarım arazilerinin tahribata uğramasından dolayı halkın büyük sıkıntılar yaşadığı bildirilmiştir. Bölgede yapılan incelemede hububatın, habbazanlar tarafından taksim edildiği ve mevcut buğdayın halkın bir aylık ihtiyacını karşılayamayacağı belirtilmiştir. Sorunun giderilmesi amacıyla vezirlikten azledilen ve Limni Adası'nda ikamet eden Ali Paşa'nın Akşehir ve Konya'da depoladığı buğdayı rayiç bedeli üzerinden satın alınması istenmiştir. Alınan buğdayın Karahisar-ı Sahip'te bulunan ihtiyaç sahiplerine dağıtılması ve artan kısmın ise Teke bölgesindeki askerlerin ihtiyacının giderilmesi amacıyla bölgeye gönderilmesi emredilmiştir³⁴. Ayrıca Kütahya, Karahisar-ı Sahip ve Sultanönü'nde yaşanan kuraklık, kıtlık, çekirge istilası ve oluşan kötü koku nedeniyle halkın zahire temini sıkıntıya girmiştir. Bölgede araçlar tarafından miri ve rayiç zehayirin toplanması halkın alım gücünü daha fazla düşürdüğü ifade edilmiştir. Bölge sakinleri mevcut yılda toplanılması gereken miri ve rayiç zehayirden, miri zehayirin dört guruş bedelle toplanılması, rayiç zehayirin ise bölgeden toplanılmaması talebinde bulunmuştur. Verilen emirle sadece mevcut yılda geçerli olmak şartıyla rayiç zehayir toplanılmamıştır³⁵. 1814 yılında Biga Sancağı'nda bulunan Gönen Kazası'na bağlı Balya Maden-i Hümayunu'nda görülen çekirge istilasıyla tarım arazileri tahribata uğramıştır. Bölgenin işletmesini yapan kişi, zarar etmesi nedeniyle bölgeyi işletme hakkından vazgeçmiştir³⁶.

1816 yılında ise çekirgeler Beyşehir Sancağı'na bağlı olan Seydişehir'de bulunan tarım arazilerini tahrip ederek bölge sakinlerine büyük sıkıntılar yaşatmıştır.

³¹ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 19835.

³² BOA.Hatt-ı Hümayun: 36543.

³³ BOA.Hatt-ı Hümayun: 34561.

³⁴ BOA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 27946.

³⁵ BOA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 4531.

³⁶ BOA.Cevdet Tasnifi, C.DRB.: 1683.

Çiftçilikle geçinen halk, ekili arazileri üzerinde meydana gelen tahribat nedeniyle geçim sıkıntısı yaşadıklarını bildirmiştir. Kıtık ile karşı karşıya kalan bölge sakinlerinin yerlerini terk ederek farklı bölgelere gittikleri tespit edilmiştir (Erlar 2019: 18).

Ege Bölgesi kıyı ve iç kesimlerinde başlayan üçüncü büyük çekirge istilasına ise 1825 ve 1826 yıllarında meydana gelmiştir. Bölgede etkisini ağır bir şekilde gösteren istila halka büyük sıkıntılar yaşatmıştır. 1825 yılında ilk olarak Foça ve çevresinde görülen çekirge istilasında halk çeşitli sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır. İstila öncesinde Foça-i Cedid Kalesi'nde bulunan halk, kendilerine yetecek miktarda üretim yaparak ihtiyaçlarını karşıladıklarını ve farklı bölgelerden herhangi bir ihtiyaç talebinde bulunmadıklarını belirtmiştir. Fakat kale halkı çekirge istilasına neticesinde ekinlerinin, bağ ve bahçelerinin büyük bir tahribata uğradığını ve ellerinde ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda hububat kalmadığını söylemiştir. Bu nedenle Foça ve çevresinde bulunan kaza sakinleri ihtiyaçları olan hububatı sağlamak amacıyla Kale-i Sultaniye Kazası ve diğer kazalardan hububat alımı için izin talep etmiştir. Bunun üzerine ifadelerin doğruluğunun araştırılması amacıyla Kapudan Hüseyin Paşa'nın silahtarları Şakir Ağa bölgeye gönderilmiştir. Şakir Ağa'nın yapmış olduğu inceleme sonucunda, bölgede çekirge istilasının meydana geldiği, ekinlerin zarar gördüğü ve bölgenin hububat ihtiyacının karşılanmasını gerektiği belirtilmiştir³⁷. 1825 yılında İzmir'de meydana gelen çekirge istilasına hakkında Le Spectateur Oriental gazetesinde; *"Bu yıl çekirge sürülerinin gelişine ile büyük bir üzüntü duyulduğu, geçen Cumartesi günü, çok yoğun çekirge sürülerinin, tam öğle sıralarında, kırsal alanlara, bağ ve bahçelere hücum ettiği, Bornova'da güneşin ışınlarının bunlar yüzünden adeta parlaklığını yitirdiğinin görüldüğü"* ifade edilmektedir (Beyru, 2011, s.173).

1825-1826 yıllarında Menteşe Sancağına bağlı Muğla Kazası'nda meydana gelen çekirge istilasına sonucunda da tarım alanlarında büyük tahribat oluşmuştur. Bölge sakinleri, ekinlerinin harap olduğu ve yemeye ve ekmeğe buğdaylarının kalmadığını ifade etmişlerdir. Halk geçimlerini sağlamak amacıyla farklı bölgelerden satın aldıkları buğday ile yaşamlarını sürdürdüklerini belirtip, 1825 senesi miri mübayaa buğdayının beş buçuk guruştan toplandığı ve bu yılda aynı şekilde toplanması talebinde bulunmuştur. Halkın talebi kabul edilerek 1825 yılı fiyatından miri mübayaa buğdayının toplanmasına izin verilmiştir³⁸. 1821 tarihinde İstanköy Adası'nda bulunan Narince Kalesi'ne her yıl beş bin keyl buğday ile üç bin keyl arpa Menteşe Sancağı ve kazalarından ücreti karşılığında toplanılması ve gönderilmesi emredilmiştir. 1826 yılında ise Narince Kalesi'ne buğday ve arpa gönderilememiştir. Bunun sebebi bölgeden sorulduğunda, meydana gelen çekirge istilasına neticesinde halkın elinde hububat olmadığı ifade edilmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde söylenenlerin doğru olduğu tespit edilmiş ve Narince Kalesi'nin ihtiyacı olan buğday ve arpanın yüksek fiyattan alınıp kaleye gönderilmesi emredilmiştir³⁹.

1826 yılında Ankara ve çevresinde de çekirge istilasına görülmektedir. Meydana gelen istila neticesinde tarım alanları zarar görmüş ve mahsulleri telef olmuştur. Bölgede halk arasında başlayan kıtlık sorununu aşmak amacıyla farklı bölgelerden buğday satın alınmasına izin verilmiştir. Fakat Yabanabad Kazası ve diğer kazalarda

³⁷ BOA.Hatt-ı Hümayun: 5.

³⁸ BOA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 375.

³⁹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 26801

ellerinde buğday bulunduran kişilerin, buğdayı kendilerine satmayıp farklı bölgelere gönderdiklerini söylemişlerdir. Ankara ve çevre kazaların ihtiyacı olan buğdayın temini için halk yardım talebinde bulunmuştur⁴⁰.

2. Çekirge İstilalarının Sosyo-Ekonomik Etkileri

Çekirgeler doğal yaşam koşullarında küçük guruplar halinde hareket ettikleri sürece herhangi bir soruna neden olmamaktadır. Fakat büyük sürüler halinde aynı bölgeye akın etmeleri durumunda bölgede tabiata ve bitki örtüsüne ciddi zararlar vermektedir. İnsanlar yaşamlarını devam ettirmek amacıyla oluşturdukları tarım arazilerinin çekirgeler tarafından tahrip edilmesi toplumda çeşitli sorunlara neden olmaktadır. İlk etapta kıtlığa neden olan çekirge istilaları beraberinde iktisadi, demografik ve sağlık sorunlarını da beraberinde getirmektedir.

2.1. Çekirge İstilalarının İktisadi Etkileri

Çekirgelerin ekili ve dikili alanlara büyük zararlar vermesi toplumların ve devletlerin iktisadi yapısını doğrudan etkilemektedir. Dünya genelinde nüfusun fazlaşması ve gıda ihtiyacının da buna paralel artış göstermesi tarım alanlarının önemini sürekli olarak artırmaktadır. Bu alanlarda farklı dönemlerde görülen istilalar halkın ihtiyacı olan temel gıda ürünlerinde azalmaya ve kıtlıklara sebep olmaktadır. Üretim miktarının azalmasıyla toplumda ortaya çıkan kıtlık neticesinde farklı bölgelerden ürün talebi arayışı oluşmaktadır. Bu durum fiyatların artışına sebep olmakta ve toplanan vergi miktarını etkilemektedir.

Çekirge istilalarının iktisadi alanda vermiş olduğu en önemli zarar ekili ve dikili alanları tahrip etmesi sonucunda kıtlığa neden olmasıdır. Kıtlıkla karşılaşan bölgeler ihtiyaç duydukları temel tüketim mallarını karşılamak amacıyla ya satın alma yoluna gitmişlerdir ya da devletten yardım istemişlerdir. Bununla ilgili olarak; Ezine-i Lazkiye Kazası'na bağlı Sağma, Dedeler, Tekye, Tarfaz, Kaba Ağa, Saray Karyesi ve Has Karye ile Duacılar ve Kumluca çiftliklerinde çekirge istilası sonucunda ekili ve dikili alanlar tahrip olmuştur. Halk çevre kazalardan ihtiyacı olan zahireyi temin edemediğinden dolayı sıkıntı yaşamıştır. Yapmış oldukları başvuruda, ellerinde tohumluk zahirenin kalmadığı bu nedenle Karaağaç ve civarında bulunan iskelelerden yirmi bin keyl zahire satın alımı için izin istenmiştir. Verilen emirle belirtilen bölgelerden zahire temini için izin verilmiştir⁴¹. Bir diğer belgede ise; Karadeniz Boğazi'nde Kala-i Hakani ve tabyaların korunmasında kullanılan top arabalarının çekilmesinde hayvanlar kullanılmaktadır. Hayvanların ihtiyacı olan arpa ve samanlar ise buldukları bölgeden temin edilmesine rağmen, 1827-1828 yıllarında meydana gelen çekirge istilası nedeniyle temin edilememiştir. Ayrıca halk ve kalede bulunan askerlerin ihtiyacı olan zahirenin de azalması üzerine Tekfurdağı taraflarından un ve buğday alınması istenmesine rağmen talep edilen buğday ve un temin edilememiştir. Bunun üzerine merkeze, topçu ve arabacı askerlerinin altı aylık yiyecekleri kaldığı bildirilmiş ve bölgeye buğday ve arpa gönderilmesi merkezden talep edilmiştir⁴².

Çekirge istilasının olumsuz sonuçları içerisinde en fazla görülenlerden bir diğeri ise fiyat artışlarıdır. Her dönemde görülen bu durum devletin iktisadi yapısını doğrudan

⁴⁰ BOA.Cevdet Tasnifi, C.İKTS.: 652.

⁴¹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.BLD.: 2993.

⁴² BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 30307.

etkilemekte ve halkın alım gücünü azaltmaktadır. Mevcut temel ihtiyaç malzemelerinin azalmasından dolayı bundan çıkar sağlama düşüncesi de oluşmakta ve karaborsacılık gibi kanunlara aykırı faaliyetler ortaya çıkmaktadır. 1578 yılında Azak'ta meydana gelen çekirge istilası neticesinde hayvanların otlaklıkları tahrip olmuş, ziraat yapılamamış, ahalinin hayvanları telef olmuş ve zahire kıtlığı da had safhaya ulaşmıştır. Azak'ta bulunan halkın hayvanlarının telef olması nedeniyle yağın vukiyesi 4-5 akçe iken, serbest tüccar yağın vukiyesini 6-7 akçeden almıştır. Azak beyinin merkeze gönderdiği arzda, muhtekirlerin narh fiyatı olan 4-5 akçe yerine 6-7 akçeye yağ aldıklarını ve bunları İstanbul'da daha yüksek fiyattan satmayı planladıklarını bildirmiştir. Ayrıca yağın İstanbul'da narh fiyatının üstünde satılmasının önlenmesini, aksi takdirde İstanbul için gerekli yağı temin etmenin imkânsız olacağını ifade etmiştir (Öztürk 2000: 501).

Çandarlı (İzmir) İskelesi'ne bağlı kazalardan talep edilen buğday muhtekirler tarafından toplanıp saklanmıştır. Merkezin buğday talebi ise çekirge istilası bahane edilerek yerine getirilmemiş ve afları istenmiştir. Yapılan tahkikatta sadece birkaç köyde çekirge istilasının görüldüğü, bölge sakinlerinin talep edilen buğday ve arpayı karşılayabileceğini belirtilmiştir. Bunun üzerine verilen emirde, belirtilen miktar buğday ve arpanın yetkililere teslim edilmesi istenmiştir. Aksi durumda suçluların cezalandırılacağı ifade edilmiştir⁴³.

1802 yılında ise Bursa'da halkın ihtiyacı için toplanan buğdayın büyük bir kısmı meydana gelen yangında yok olmuştur. Ayrıca Bursa ve çevresinde görülen çekirge istilası ile yeterli zahire de elde edilememiştir. Kırsal bölgelerde zahirenin yetersizliği ve farklı bölgelerden temin edilememesi nedeniyle fırınlarda yeterli miktarda ekmek de çıkarılamamıştır. Yapılan tahkikatta Bursa'nın Kete Kazası ile bazı nahiye ve köylerinde bulunan muhtekirlerin elinde zahire olduğu ve bu zahireyi saklayıp satmadıkları bildirilmiştir. Verilen emirle muhtekirlerin elinde bulunan zahireye el konulması ve Galle pazarında belirlenen narh bedeli üzerinden satışa sunulması emredilmiştir⁴⁴. 1826 yılında İstanbul'un ihtiyacı olan buğdayın tedariki amacıyla farklı bölgelerden, belirlenen miktarda buğday talebinde bulunulmuştur. Karesi Sancağı ve kazalarından da üretim miktarlarına göre, Ali Ağa tarafından kilesi beş buçuk guruştan buğday toplanılması ve Bandırma İskelesi'nden sevk edilmesi emredilmiştir. Karesi Sancağı'na bağlı olan Balıkesir Kazası'ndan ise yirmi bin keyl buğday talep edilmiştir. Bunun üzerine Balıkesir sakinlerinin yapmış oldukları başvuruda, kazalarında birkaç yıl üst üste çekir istilası olduğu tarım arazilerinin tahrip olduğu ve ellerinde tohumluk buğdayın dahi kalmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca rayiç buğdayının mevcut sene içerisinde affedilmesi talebinde bulunulmuştur. Bölge sakinlerinin söylemlerinin doğru olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan incelemede bazı muhtekirler buğdayı saklamış ve görevlilere "mevcut malımız bu kadardır" demiştir. Yapılan incelemeler sonunda mevcut buğdayın halkın ihtiyacını karşılayacak miktarda olduğu bildirilmiş ve talepleri reddedilmiştir⁴⁵.

Çal Kazası'na gönderilen fermanla 1821 yılı ürününden miri fiyatla (20 pare) 2517 kile, rayiç fiyatla (4 guruş) 2100 kile buğday mübayaa edilerek Mudanya Limanı'na taşınması istenmiştir. Fakat çekirge istilası ve kazanın limana uzaklığı

⁴³ COA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 12477.

⁴⁴ COA.Cevdet Tasnifi, C.BLD.: 2594.

⁴⁵ COA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 15804.

nedeniyle aynı ürün yerine bu yükümlülüğün bedele çevrilmesi kararlaştırılmıştır. Mübayaacı maaşı olan 10 kilede 1 kile “ondalık”la beraber 9,5 guruştan bedele çevrilmesi uygun görülmüştür. Bu bedelden miri mübayaa için 4 guruş düşülerek yapılan hesaba göre Çal Kazası halkı Zahire Hazinesi’ne 36.592 guruş borçlanmıştır. Görüldüğü gibi bedele çevrilmede uygulanan fiyat miri mübayaa için ödenen fiyatın 19, rayiç mübayaa için ödenen fiyatın ise 2,4 katı olmuştur (Güran 2014: 11-12).

Osmanlı Devleti’nde muhtekir takımı çekirge istilalarını bahane edip, ücreti karşılığında devlete vermesi gereken hububatı vermeyip, yüksek fiyata aracılara satmıştır. Kanunlara aykırı olarak yapılan bu faaliyetler devlet tarafından yasaklanmasına rağmen elde edilen kardan dolayı bu davranışların önüne geçilememiştir. Bununla ilgili olarak 1801 yılında Biga Sancağı’na bağlı Ezine, Bayramiç ve çevresinde bulunan kazalar ve köylerde birkaç yıl üst üste çekirge istilası meydana gelmiştir. Bölge halkı istiladan dolayı tarım arazilerinin tahrip olduğunu ve ekinlerinin zarar gördüğünü bildirmiştir. Bölgeden halkın ihtiyacı olan buğday ve arpanın yetersiz olmasından dolayı, Ordu-yı Hümayun için toplanması gereken ekmek buğdayı ve arpanın tedarik edilemediği bildirilmiştir. İhtiyaçları olan buğdayı tedarik etmek için de Keşan, İpsala ve Şarköy’ünden on bin keyl buğday alınmasına izin verilmesi istenmiştir. Bölgede yapılan inceleme sonucunda Keşan, İpsala ve Şarköy’de çekirge görüldüğü diğer bölgelerde olmadığı bildirilmiştir. Ayrıca çekirge istilası bahane edilerek buğdayın gizlice sahile gönderilip satıldığı ve buğday tedarik edilmesi durumunda yeniden benzer şekilde satılabileceği ifade edilmiştir. Bu nedenle Keşan, İpsala ve Şarköy’de bulunan fazla buğdayın İstanbul’a gönderilmesi emredilmiştir⁴⁶. 1803 yılında yine Biga Sancağı ve kazalarından Keşan, Eceabad ve İnoz’da çekirge istilasının meydana geldiği bildirilmiştir. Bölge sakinleri ifadelerinde, elde etmiş oldukları mahsulden kendilerine yetecek kadar ürün alamadıkları ve bir sonraki yıl için tohumluk buğdayın dahi olmadığını belirtmiştir. Ayrıca İstanbul’a her yıl göndermek zorunda oldukları hububatı gönderemeyeceklerini ve mevcut yılın rayici üzerinden on beş bin kile buğday almalarına izin istemişlerdir. Tetkik amacıyla bölgeye gönderilen mübaşir, Keşan, Eceabad ve İnoz Kazaları’nda çekirge istilasının etkin olmadığını bildirmiştir. Mübaşir yine bölgede fazla hububatın sahile gizlice götürülüp satılmasının önlenmesi amacıyla, fazla buğdayın İstanbul’a gönderilmesini belirtmiştir. Bunun üzerine bölgede bulunan fazla hububatın İstanbul’a gönderilmesi için emir verilmiştir⁴⁷.

Çekirge istilalarının bir diğer iktisadi sonucu ise üretimi doğrudan veya farklı yönlerden etkilemesidir. Özellikle tarım alanlarının istilaya uğraması nedeniyle oluşan tahribat, elde edilen ürün miktarını da azaltmıştır. İnsanlar bir sonraki yıl ekim yapacakları tohumu dahi elde edememelerinin yanında, temel ihtiyaç maddeleri olan ürünleri bile sağlamakta zorlanmıştır. Üretimde meydana gelen aksaklık devletin oluşturduğu iktisadi düzeni de etkilemiştir. Bölgelerden düzenli olarak sağlanan ürünlerde meydana gelen aksaklığın giderilmesi amacıyla bu defa ürün tedariki farklı bölgelere kaydırılmıştır. Özellikle buğday ve arpa temininde çok sık rastlanan bu durum ile ilgili olarak; 1804 yılında Biga Sancağı ve kazalarında meydana gelen çekirge istilası nedeniyle tarım alanları tahrip olmuştur. Bu nedenle bölge sakinleri İstanbul’dan talep edilen kırk beş bin keyl buğdayın istila nedeniyle temin edilemediği ve halkın elindeki

⁴⁶ BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 5989.

⁴⁷ BOA.Cevdet Tasnifi, C.ML.: 12195.

buğdayın kendilerine dahi yetmeyeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Biga Sancağı ve kazalarından mevcut yılda buğday talebi ertelenmiş, bir sonraki yıl yeniden kırk beş bin keyl buğdayın toplanıp İstanbul'a gönderilmesi emr edilmiştir⁴⁸. 1805 yılında ise Biga Sancağı'ndan toplanması ve İstanbul'a gönderilmesi gereken kırk beş bin keyl buğdayın yedi bin beş yüz keyli Çan Kazası'ndan toplanması istenmiştir. Kaza sakinleri bölgede meydana gelen çekirge istilası nedeniyle tarım alanlarının tahrip olduğu, yeterli ürün alamadıklarını ve ellerinde tohumluk buğdayın dahi yetersiz olduğunu bildirmişlerdir. Bu nedenle Çal Kazası'ndan sadece üç bin keyl buğday gönderebileceklerini söylemişler ve geri kalan miktar için aflarını dilemişlerdir⁴⁹. Çal Kazası halkının talebi üzerine bölgeden alınması gereken dört bin beşyüz keyl buğdayın alınması bu yıl için affedilmiştir⁵⁰.

3 Kasım 1800 yılında ise çekirge istilası Halep ve çevresinde görülmektedir. İstila neticesinde pamuk tarlalarının tahrip olması nedeniyle Ordu-yı Hümayun için bölgeden talep edilen çadırların tamamı imal edilip gönderilememiştir. Konu ile ilgili olarak Halep Muhassılı Mehmet Beğ'e gönderilen emirde beş yüz adet Kubbe çadırı ile bin adet Çerge çadırı yaptırılması istenmiştir. Çekirge istilasının meydana geldiği tarihe kadar talep edilen çadırlardan dokuzyüz elli altı adet Çerge çadırı ve dört yüz iki adet Kubbe çadırı imal edilip gönderilmiştir. Geriye kalan kırk dört adet Çerge çadırı ve doksan sekiz adet Kubbe çadırı ise gönderilememiştir. Kalan çadırların talep edilmesi üzerine verilen cevapta, Halep ve çevresinde meydana gelen çekirge istilasında pamuk tarlalarının tahrip olması nedeniyle çadırların imal edilemediği ve elde dokuma için malzemenin bulunmamasından dolayı gönderilemeyeceği ifade edilmiştir⁵¹.

2.2. Demografik Etkileri

Osmanlı Devleti'nde çekirge istilası nedeniyle oluşan olumsuz şartlar insanların yerleştiği alanları da etkilemiştir. Yaşam alanlarında temel ihtiyaç maddelerini sağlamak amacıyla oluşturulan tarım alanlarının ve otlakların tahrip olması, bölge sakinlerini ciddi sıkıntılara sokmuştur. Halkın yaşamını etkileyen farklı nedenlere sahip sorunlarla birleşmesi halinde halk sorunlardan kurtulma arayışına girmiştir. Bu bağlamda bölge sakinleri sorunları aşmak amacıyla yeni yerleşim alanlarına göç etmek zorunda kalmıştır. Çekirge istilaları halkın göç etme nedenleri arasında tek neden olmamakla beraber, nedenler arasında önemli bir yere sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde farklı dönemlerde görülebilen göç olaylarına ilk olarak 1573 yılında rastlamaktayız. Midilli halkı 1573 yılına gelinceye kadar üç yıl boyunca çekirgeler ile mücadele etmek zorunda kalmış ve halk tam bir kıtlık içine düşmüştür. Ahaliyi bunaltan neden sadece bu da değildi. Arkasından aylar boyunca devam eden yağmurlar yüzünden ekim de yapamayan adalılar, iyice daralmışlar ve nüfuslarının bir kısmını kaybetmişlerdir. Böylece çekirgelerin verdiği zararlar demografik yapının değişimine etki edecek kadar genişlemiştir. Bu tür kıtlıklar nüfus kaybından başka, çiftçilerin kentlere göçmelerini de çabuklaştırarak başka bir sosyolojik değişimin yolunu açmıştır (Karademir 2014: 74). Erzurum'da ise 1649 senesinden birkaç yıl önce taun (veba), sonrasında ise büyük bir nüfus kaybı olmuştur. Bunun üzerine 1648'de özellikle

⁴⁸ BOA.Cevdet Tasnifi, C.İKTS.: 388.

⁴⁹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.BLD.: 417-1.

⁵⁰ BOA.Cevdet Tasnifi, C.BLD.: 417-3.

⁵¹ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 19605.

haracgüzar olan zimmi halkı derinden etkileyen ve herhangi bir hasada müsaade etmeyen etkili bir çekirge istilası yaşanmıştır. Bu ağır şartlara daha fazla dayanamayan halk başka yerlere göç ederken, bir kısmı eşine çok nadir rastlanır bir şekilde Müslüman olmuştur. Muhtemelen amaçları Müslümanların faydalanmış olduğu imkânlar ve Müslümanlar tarafından ibadet olarak yapılan yardımlardan faydalanmaktır. (Karademir 2014: 74).

1757-1758 yıllarında Suriye ve Irak'ın kuzeyi ile Anadolu'nun güney doğusundan Şam'a kadar olan bölgede yaşanan kıtlığın nedenlerinden biri de çekirgelerdir. Sonuçları itibariyle meydana gelen kıtlıktan dolayı halk büyük sıkıntılar yaşamış ve buğday ve arpa fiyatlarında aşırı artış olmuştur. Bu durumla ilgili olarak Halep'te bulunan Fransız konsolosunun 1 Eylül 1757 tarihli mektubunda; "Musul, Diyarbakır ve Urfa'da kıtlık vardır. Bu şehirlerde yaşayanların çoğunluğu şehirlerini terk ettiler ve sağa sola dağıldılar. Büyük bir bölümü bir ay önce buradan (Halep) geçti; anne ve babalar neredeyse bütün çocuklarını, özellikle kızları, iki, bir veya yarım kuruştan daha düşük bir fiyattan sattılar; bu güne kadar asla böyle bir perişanlık görülmedi" demektedir (Panzak 1997: 11). Bölgede benzer olaylar 1827 yılında Musul Eyaleti'nde yeniden görülmektedir. Eyalette var olan güvenlik sorunları ve kuraklık sonucunda başlayan kıtlık olayları halkı olumsuz etkilemiştir. Bu sorunlarla mücadele etmeye çalışan eyalet sakinleri, başlayan çekirge istilası ile içinden çıkılmaz sorunlarla karşı karşıya kalmıştır⁵². Kıtlık ve çekirge istilası ile halkın elinde temel ihtiyaç maddelerinden hemen hemen hiç kalmadığı bildirilmiş ve beş – on atlıya on gün yetecek kadar yem ve yiyeceklerinin olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca halkın maddi gücünün olmamasından dolayı bölgeden toplanması gereken vergilerin toplanamadığı bildirilmiştir⁵³. Bölgede oluşan bu sorunlardan dolayı eyalet sakinlerinin bir kısmı bölgeyi terk edip farklı bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Musul valisi üzerinde olan emlak ve gelir getiren mallarını idare etmeye yeterli kişi bulamamıştır. Vali bölgeden gelir ve vergi elde edememesi nedeniyle eyalet idaresinde kullanılmak amacıyla bin beş yüz kiseye ihtiyaç duyduğunu merkeze bildirmiştir⁵⁴. Yine 1828 yılında Bağdat, Basra ve Şehrizar eyaletlerinde ortaya çıkan eşkıyalık olayları yanında dört yıl üst üste görülen çekirge istilası nedeniyle halkın büyük bölümü bölgeyi terk ederek farklı bölgelere göç etmiştir⁵⁵.

1816 yılında Konya Vilayeti bölgesindeki tarım alanlarını istila eden çekirgeler, birçok soruna neden olmuştur. Beyşehir Sancağı'nı da etkisi altına alan çekirge istilası nedeniyle bölge sakinlerinin tarım alanlarının tamamına yakını tahrip olmuştur (Erler 2019: 18). Bu nedenle Beğşehir Sancağı'na bağlı Seydişehir Kazası'ndan yüzden fazla kişi, Kuşaklı ma'-Bekşar Kazası sakinlerinden doksan civarında kişi ile farklı kaza ve karyelerden birçok kişi aileleriyle beraber bölgeyi terk etmişlerdir⁵⁶. Kaza naiblerine gönderilen emirlerde bu şahısların bölgeden ayrılalı on yıla yaklaştığı ifade edilmiştir. Ayrıca göç edenlerin yeniden terk ettikleri bölgelere gelip yerleşmeleri emredilmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin yerleşik düzenin korunmasına vermiş olduğu önemi göstermektedir (Erler 2012: 89-90).

⁵² BOA.Hat-1 Hümayun: 34749-P

⁵³ BOA.Hat-1 Hümayun: 34749-A

⁵⁴ BOA.Hat-1 Hümayun: 34749

⁵⁵ BOA.Hat-1 Hümayun: 37214-B

⁵⁶ BOA.Cevdet Tasnifi, C.DH.: 6177.

1828 tarihinde Bergama'da yaşanan benzer bir durumda da halkın başka yerlere göç ettikleri görülmektedir (Erler 2002-b: 203-204). Hüdavendiğar Sancağı'na bağlı Bergama Kazası'nda meydana gelen çekirge istilası neticesinde tarım alanları tahrip olmuş, bölge sakinleri büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bergama halkının gelir elde edememesi nedeniyle yükümlülükleri olan vergileri ödeyememiş ve temel ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle çok sayıda kişi aileleriyle beraber bölgeyi terketmiştir. Gönderilen emirde göç edenlerin on yılı doldurmadığı ve yeni tahrir yapılmadığı için göç edenlerin yeniden Bergama'ya gelip yerleşmeleri istenmiştir⁵⁷.

1802 tarihinde Sandıklı Kazası'nda da benzer bir durum söz konusu olmuştur. Bölgede meydana gelen çekirge istilası nedeniyle kaza ahali Meclis-i Şer'e gidip yaşadıkları sıkıntılar hakkında; "... *kaza-i mezbureye be-hikmetullah-ı teala çekirge müstevli olub mezru' mahsulat ve sair nebatatımızı ekl ve bel' ile kura ve kasabamız ahali fakirü'l-hal ve şayeste-i merhamet olub evlad ve iyallerinin akvat-ı yevmiyeleri tedarikinde aczleri olmağın...*" ifadelerini kullanmıştır⁵⁸. Ayrıca Sandıklı Kazası'na on binden fazla Yörük taifesinin gelmesi bölgede huzursuzluğa neden olmuştur. Yörük taifesinin bölgede yapmış oldukları olumsuz davranışlar yerli halkın yeni sorunlarla uğraşmasına neden olmuştur⁵⁹. Çekirge istilası ve yörüklerin baskılarından usanan bölge sakinlerinin bir kısmı farklı bölgelere göç etmiştir⁶⁰.

1800 yılında Bender Kazası'nda meydana gelen çekirge ve fare istilası nedeniyle bölge sakinleri büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bender kalesinde bulunan askerlerin bir kısmı da bu sıkıntılardan dolayı kaleden firar etmiştir. Gönderilen emirde kalede bulunan askerlerin isimlerinin tespit edilip, deftere kaydedilmesi ve merkeze gönderilmesi istenmiştir⁶¹.

2.3. Hastalıklara Etkileri

Çekirgeler, insanlara bulaşacak her hangi bir hastalığa neden olmazlar. Bu canlılar sürü halinde hareket etmeleri durumunda gittikleri bölgelerde bulunan bitki örtüsüne, tarım alanlarına ve ağaçlara zarar vermektedir. Muhtemelen kurak dönemlerde aç kaldıkları için reyanın hasadına daha çok zarar veren çekirgeler, böylece kısa süreli bu tüketim faaliyetiyle uzun sürecek bir darlık sürecinin müsebbibi olabilmektedir (Karademir 2014: 72). Halkın topraktan elde etmeye çalıştığı mahsulün çekirgeler tarafından tahrip edilmesi bu defa kıtlığa sebep olmaktadır. Kıtlık dönemlerinde insanların düzensiz ve yetersiz beslenmesi vücut direncinin düşmesine neden olmakta ve kişilerin hastalıklarla mücadelesine etki etmektedir. Hastalıklara karşı vücut direncinin azalması salgın hastalıklara yakalanmayı kolaylaştırmakta ve ölüm oranlarını artırmaktadır (Aydın 2006: 126).

Çok sayıda çekirgenin canlı veya ölü olarak havada ve kuyu sularında enfeksiyon yayması salgın hastalıklara neden olmuştur⁶². 1354-1355 yılında Kıbrıs Adası'nda meydana gelen çekirge istilasında yerlerde avuç dolusu çekirgenin biriktiği ve istilada havanın kirlenmesinden dolayı ölenlerin olduğu ifade edilmektedir

⁵⁷ BOA.Cevdet Tasnifi, C.DH.: 10030.

⁵⁸ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 19835-5

⁵⁹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.İKTS: 1836.

⁶⁰ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 19835-3

⁶¹ BOA.Cevdet Tasnifi, C.AS.: 38400.

⁶² BOA.HR.TO.:633

(Karademir 2014: 72). Bu olumsuz durum üzerine, sınıf ayrımı gözetilmeksizin adanın tüm ahalisi, çekirge istilasına karşı seferber olmuştur (Kızılkaya-Akay 2017: 175).

1828 yılında Bağdat, Basra ve Şehrizar Eyaletleri'nde eşkıyalık olaylarının yanında dört yıl üst üste çekirge istilası da meydana gelmiştir. Tarım arazilerinin tamamına yakını tahrip eden çekirgeler, kuraklıkla beraber bölgede kıtlığa neden olmuştur. Bölge sakinleri yaşamış oldukları bu sıkıntılara çözüm bulamamasından dolayı halkın bir kısmı bölgeden göç etmiştir. Bu sorunlar bitmeden bu defa Mardin, Musul ve Erbil bölgelerinde veba salgını baş göstermiş ve yaklaşık iki bin kişi hayatını kaybetmiştir. Veba salgınının insanlar arasında çok fazla yayılmasında ve ölüm sayısının fazlaşmasında kıtlığın da önemli etkisi olmuştur. Halkın yetersiz beslenmesi, vücut direncinin düşmesine neden olmuş ve hastalıktan ölen kişi sayısını artırmıştır⁶³.

3. Çekirge ile Mücadele

Tarım alanlarına verdiği zararın yanında farklı sorunlara da sebep olan çekirgeler ile tarih boyunca mücadele edilmeye çalışılmıştır. Yapılan mücadelelerde farklı usuller kullanılmaya çalışılsa da, belgelerden edinilen bilgilere göre pek başarı sağlanamamıştır. Çekirge istilaları karşısında çaresiz kalan insanlar, bu felaketten kurtulmak amacıyla farklı yollar denemiştir. Bununla ilgili olarak, çekirge istilalarından bıkan halkın müracaatı üzerine bir kadı tarafından 1787 tarihinde çekirgelere hitaben bir emirname yayınlanmıştır. Bu emirnamede; *“Ey adı çekirge olan kuşlar. Siz ki Allah’ (C.C.) in nebâtâtını yemek suretiyle zararlı olmaktadır. Halk bu yüzden sizlerden şikâyetçi olduğu için bu mektub gönderildi. Aldığınızda aklınızı başınıza toplayıp bir daha böyle zararlar yapmayınız; yaparsanız sizi Allah’a havale ederim”* denilmektedir (Tekin, 1998, s.17).

Osmanlı Devleti çekirge ile mücadelede farklı yöntemler uygulamıştır. Uygulanan yöntemlerin başında çekirgelerin üremelerini ve çoğalmalarını engellemek gelmektedir. Çekirgeler yumurta kozalarını toprağın ince tabakasının altına yerleştirmesinden dolayı insanlar ilk olarak bu yumurtaları yok etmeye çalışmıştır. Yumurtaların yok edilmesi için iki farklı yöntem uygulanmıştır. Birinci yöntem toprağı sürerek yumurtaları daha alt kısımlara gömülmesi ve orada çürümesini sağlamak, ikinci yöntem ise toprağı silindire ezerek çekirge yumurtalarına zarar vermektir. (Karademir 2014: 75-76). Ayrıca halk arasında uygulanan yöreye özgü farklı uygulamalar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin çekirgeyle mücadelesinde, İznik, Yenişehir, Akhisar ve Geyve kadılarında yazılan hükümlerde şu ifadeler kullanılmıştır. Öncelikle geçen yıl meydana gelen istilanın, çekirgelerin tohumlarını toprağı bırakmış olmaları nedeniyle bu yıl da tekrarlama ihtimali bulunduğu vurgulanmıştır. Ayrıca hükümde şu tavsiyelerde bulunulmuştur; *“taht-ı kazanda olan halka tembih eylesin ki, vakitlerine hazır olup zahir olduğu gibi uçmağı ibtida eylemedin âdem üşürüp fadurup her kişinin defnitdürüp çiğnedüp onat vecihle tedârüki ve ihtimam eylesin”* denilerek çalışma yapılması istenmiştir (Demirtaş, 2004, s.40).

Çekirge ile mücadelede kullanılan bir diğer yöntem ise çekirgelerin bir kısmını toplayıp, hendeklere doldurup ve orada imha etmektir ya da çekirgelerin uçuş güzergâhına paralel olarak açılan derin hendeklerin içerisine doluşan çekirgeler burada

⁶³ BOA.Hatt-ı Hümayun: 37214-B

imha edilmektedir. 1573 yılında Beyşehir’de meydana gelen çekirge istilasında, çekirgelerin uçuş güzergâhına hendekler açılarak yok edilmeye çalışılmıştır. (Karademir 2014: 75-76)

Osmanlı Devleti’nde bu sorunu gidermek amacıyla doğal çözüm yolları da uygulanmıştır. Çekirgeler ile beslenen sığırcık, karga, kırlangıç ve leylekler başta olmak üzere, çeşitli kuşlar da kullanılmıştır. Mücadelede kuşlar içerisinde sığırcık kuşları ön plana çıkmaktadır. Ağırlıklarının birkaç katı kadar çekirge tükete bilen bu kuşlar, çekirgeyi yok etmesi nedeniyle mistik bir inanca göre Muhammed’in kuşları olarak anılmıştır (Erlar 2002-b: 197). Kuşlar, çekirgeleri beslenme amacıyla yok etmelerinden dolayı etkinlikleri de sınırlı olmaktadır. Bu nedenle kuşlarda çok sayıda çekirge karşısında yetersiz kalmıştır (Karademir 2014: 76).

Ayrıca Osmanlı Devleti’nde çekirge ile mücadelede kullanılan sığırcık suyu da oldukça yaygındır⁶⁴. Sığırcık suyu Osmanlı Devleti’nde Ankara Sancağı’na bağlı Yabanabad Kazası’nda bulunan Şeyhler Karyesi’nde hazırlanmaktadır. Bu suyu hazırlayanların Hz. Ömer soyundan olduğu, soydan soya devam edegeldiği ve herhangi bir menfaat gözetmeden Allah rızası için hazırlandığı ifade edilmektedir. Bu suyun halkın mahsullerine musallat olan çekirge ve hayvanatları uzaklaştırdığı inancı hâkimdir⁶⁵. Osmanlı Devleti’nde çekirge ile mücadelede kullanılan sığırcık kuşu ve sığırcık suyunun kullanılmasında “Sığırcık Şeyhi” unvanıyla kişilerin de görevlendirildiği görülmektedir. 1846 yılında Silistre bölgesinde meydana gelen çekirge istilasında Ankara’dan Sığırcık Şeyhi adı verilen bir görevli bölgeye gönderilmiştir (Erlar 2002-b: 197).

1822 yılında Rusya sınırları içerisinde yer alan Kırım’da meydana gelen çekirge istilası nedeniyle ekili ve dikili alanlar tahrip olmuştur⁶⁶. Üç yıl üst üste yaşanan istilalarda bölgede bulunan Müslüman ahalinin hayvanları telef olmuş ve büyük bir kıtlık başlamıştır. Halk çekirge ile mücadele etmek amacıyla derin hendekler kazıp, içlerine saman doldurup yakmış ve farklı yollar denemişse de başarılı olamamıştır. Bunun üzerine çare olarak dört Kırımlı Tatar sığırcık suyu temin etmek ve Kırım’a götürmek amacıyla Ankara’ya gönderilmiştir. Tatarların çeşitli vaatlerle temin etmeye çalıştığı sığırcık suyunun izinsiz yurt dışına çıkarılması yasak olması nedeniyle ilk etapta kendilerine bu sudan verilmemiştir. Merkezden izin istenilmesi üzerine verilen emr ile Kırımlı dört Tatar’a sığırcık suyu verilmesine izin verilmiştir⁶⁷. 1829 yılında Musul Vilayeti’nde yedi yıl boyunca görülen çekirge istilası ile mücadele etmek amacıyla Konya Vilayeti’nde bulunan ve halk arasında meşhur olan çekirge (sığırcık suyu) suyundan bir miktarı Musul’a getirilmiştir. Çekirge suyu cami ve mescitlere konularak bu sudan kuşlar istifade ettirilmiştir. (Yıldız 2013: 73).

Kıbrıs’ta sık sık meydana gelen çekirge istilası nedeniyle ada sakinleri büyük sıkıntılar yaşamıştır. Bu sıkıntıları gidermek amacıyla bölgede çekirge ile mücadele

⁶⁴ Çekirgeler, sığırcıklar tarafından yenildikleri esnada yapışkan bir sıvı salgılamaktaydı ve bu sıvı sığırcıkların gagalarının birbirine yapışmasına neden olarak onların beslenmelerine zarar vermekteydi. Bu nedenle bu kuş zaman zaman ağzındaki sıvıyı silmek için suya ihtiyaç duymaktaydı. Reaya da sığırcıkların bu yararlarının ve suya olan ihtiyaçlarının farkında olarak onlara kendi itikatlarının “okunmuş su” adını verdikleri çekirge suyunu tedarik etmekteydi (Karademir 2014: 76).

⁶⁵ BOA.Ali Emiri Tasnifi, AE.SSLM.III: 14721.

⁶⁶ BOA.Hatt-ı Hümayun: 34768-C.

⁶⁷ BOA.Hatt-ı Hümayun: 34768.

amaçlı yeni bir resmi komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon üç kişi Lefkoşya'dan diğerleri Tuzla ve geri kalan iskelelerin bulunduğu kazalardan olmak üzere dokuz kişiden oluşacaktır. Komisyona seçilen bu dokuz kişi müslim ve gayrimüslim kişilerden oluşacak ve komisyon üyeleri görev yerlerinde ikamet edecektir. Toplanacak çekirge kozaları için de farklı bölgelerde dört tane ambar oluşturacak ve çekirge kozaları bu ambarlarda toplanacaktır. Her bir ambara şebender, anbar emini, kâtip yardımcısı, kantarcı ve hizmetçi, ücretli olarak tayin edilmesi istenmiştir. Toplanan kozalar için yaz aylarında kıyısına yirmi beş, kış aylarında ise yirmi beş veya yirmi üç para verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu işin toplam maliyetinin ne kadar olduğu ve ne kadar süreceğinin belli olmadığı ifade edilmiştir⁶⁸. Ayrıca Kıbrıs'ta çekirgelerin ya da yumurtalarının yakılması şeklinde pek de etkili olmayan bir yöntem de kullanılmıştır. (Karademir 2014: 75-76).

Çekirge ile mücadelede farklı bölgelerde değişik usullere de başvurulmuştur. Bu mücadelede çekirgeler toplanıp bez torbalara doldurulmuş ve derin kuyulara boşaltılmıştır. Çukurlarda bulunan çekirgeler yakılarak, kaynar su dökülerek veya üzeri toprakla örtülerek etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Yine kanatlı çekirgeleri uzaklaştırmak amacıyla tüfeklerle ateş açılarak gürültü yapılmıştır. Ateşler yakılarak çekirge sürülerinin bölgeye gelişi engellenmeye çalışılmıştır. Çekirge sürüleri yere konmuş ise döveç veya silindir kullanılarak ezilmeye çalışılmış veya ateş yakılarak imha edilme yoluna gidilmiştir. (Yıldız 2013: 73).

Sonuç

Dünyanın genelinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de farklı dönemlerde çekirge istilalarına rastlanmaktadır. Coğrafya farkı olmaksızın meydana gelen bu istilalar yoğun olarak Mezopotamya, Suriye ve Filistin bölgeleri ile Kıbrıs Adası, Akdeniz ve Ege bölgelerinde görülmektedir. Bunun dışında farklı bölgelerde de çekirge istilalarının olduğunu kaynaklardan tespit etmek mümkündür.

Meydana gelen çekirge istilalarında insanoğlu doğrudan etkilenmemektedir. Fakat ekili dikili alanlar ve otlaklıklar üzerinde meydana gelen tahribat hem insanları hem de hayvanları etkilemektedir. İstilaların meydana geldiği dönemlerde mevcut tarım arazilerinin tahrip olması, temel ihtiyaç ürünlerinin yeterli düzeyde elde edilmemesine neden olmaktadır. Toplum ihtiyacını karşılayacak miktarın altında kalan üretim bu defa farklı sorunları beraberinde getirmiştir. İnsanların yeterli ürün bulamamaları durumunda fiyat artışları meydana gelmiş, karaborsacılık veya kaçakçılık gibi kanunlara aykırı davranışlar ortaya çıkmıştır. Çekirge istilalarının en önemli sonucu ise ürünlerin harap olması neticesinde kıtlık ve açlığın toplum içerisinde meydana çıkmasıdır.

Çekirge istilalarının etkilerinin içerisinde bir diğer önemli sonuç ise demografik yapıda görülmektedir. İstilalar ve diğer olumsuz etkiler bir araya gelerek insanların yaşam şartları olumsuz etkilenmektedir. İnsanlar bu olumsuzluklar karşısında daha iyi yaşam koşullarına sahip olan bölgelere göç etmişlerdir. Devlet içerisinde oluşturulan iskân politikası da bu göçler sonucunda olumsuz etkilenmektedir. Göçler sonucunda bölgenin boşalması, o bölgede yapılması zaruri olan ziraatın ve idari işlerin yapılmasına da engel olmaktadır.

⁶⁸ BOA.Cevdet Tasnifi, C.İKTS: 1851.

İncelenen dönem içerisinde farklı bölgelerde görülen çekirge istilalarının etkileri diğer dönemlerden farksızdır. Bu istilalar ile Osmanlı Devleti mücadeleye gayret gösterse de, dönemin şartları istilayı engellemekte yetersiz kalmaktadır. Osmanlı Devleti'nde görülen çekirge istilasıyla mücadele yöntemlerinin bir kısmı etkili olsa da, istilaları önleme hususunda yeterli olamamıştır. Bunun en önemli göstergesi ise başlayan çekirge istilasına karşı tedbirler alınarak mücadeleye edilmesine rağmen engellenememesidir.

KAYNAKLAR

Tetkik Eserler

AYDINER, Mesut, (2006), "Küresel Isınma Tartışmalarına Tarihten Bir Katkı: Arşiv belgeleri ışığında XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Diyarbakir ve çevresinde meydana gelen büyük kıtlık ve alınan tedbirler", **OTAM**, Sayı,19: s.123-138.

BABAOĞLU BALKIŞ, Lale (1994), "16. Ve 18. Yüzyıllarda Avusturya Sanatında Türkler", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BALAMİR, Süleyman, (1952-a), "Türkiye'de Fas Çekirgesi Durumu (1939 - 1951)", **Bitki Koruma Bülteni**, Cilt 0, Sayı 1: s.11-16.

BALAMİR, Süleyman, (1952-b), "Yakın Doğuda Çöl Çekirgesi", **Bitki Koruma Bülteni**, Cilt 0, Sayı 3: s.14-26.

BEYRU, Rauf, (2011), **19. Yüzyılda İzmir'de Doğal Afetler**, İzmir, İzmir Büyük Şehir Yayınları.

DEMİRTAŞ, Mehmet, (2004), "XVI. Yüzyılda Meydana Gelen Tabii Afetlerin İstanbul'un Sosyal Ve Ekonomik Hayatına Etkilerine Dair Bazı Misaller", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.IV, S.2: s.37-50.

DEMİRSOY, Ali, (2003), **Yaşamın Temel Kuralları Omurgasızlar/Böcekler Entomoloji**, C.2/Kısım 2, Ankara: Meteksan Basımevi.

ERLER, Mehmet Yavuz, (2012), **Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)**, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.

ERLER, Mehmet Yavuz, (2019), "19. Yüzyılda Doğal Afetler ve Kuraklığa Bağlı Konya Göçleri", **Konya Kitabı XVII Geçmişten Günümüze Göçler**, C.2, Konya: s.11-32.

ERLER, Mehmet Yavuz, (2002-a), "XIX. Yüzyıldaki Bazı Doğal Afetler ve Osmanlı Yönetimi", **Türkler Ansiklopedisi**, C. XIII, Ankara, Yeni Yürkiye Yayınları, s.762-770.

ERLER, Mehmet Yavuz, (2002-b) "Kıbrıs'ta Çekirge İstilas (1845-1869)", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.X, No.1: s.195-204.

GÜRAN, Tefik, (2014), **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

HÜTTEROTH, Wolf-Dieter; (2011), "Osmanlı Topraklarının Ekolojisi", **Türkiye Tarihi 1603-1839**, (Edit. Suraiya Faroqhi), (Çeviren: Fethi Aytuna), İstanbul: Kitap Yayınevi.

MCGOWAN, Bruce, (2006), "Ayanlar Çağı 1699-1812", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, (Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert), (Çevirenler: Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper), C.2, İstanbul: Eren Yayıncılık.

KARADEMİR, Zafer, (2014), **İmparatorluğun Açılıkla İmtihani Osmanlı Toplumunda Kıtliklar (1560-1660)**, İstanbul: Kitap Yayınevi.

KILIÇ, Orhan, (2002), "Osmanlı Devleti'nde Meydana Gelen Kıtliklar", **Türkler Ansiklopedisi**, C.10, Ankara: Yeni Yürkiye Yayınları, s.718-730.

KIZILKAYA, Oktay - AKAY, Tolga, (2017), "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Çekirge İstilasına Karşı Alınan Tedbirlere", **İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:13, s.171-193.

LODOS, Niyazi, (1991), **Türkiye Entomolojisi**, C.1, İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Basımevi.

ÖZER, Sevilay, (2016), **Anadolu'da Görülen Çekirge İstilaları Ve Halk Üzerindeki Etkisi (1914-1945)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

ÖZTÜRK, Yücel, (2000), **Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe 1475-1600**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

PANZAC, Daniel, (1997), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)** (Çeviren: Serap Yılmaz), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

SEETZEN, Ulrich Jasper, (2017), **İstanbul Günlükleri 12 Aralık 1802-22 Haziran 1803**, (Çeviren: Selma Türkis Noyan), Cilt:2, İstanbul: Kitap Yayınevi.

TARHAN, M. Taner, (2002), "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler: Kimmerler ve İskitler", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 1, Ankara, Yeni Yürkiye Yayınları, s.597-610.

TEKİN, Mehmet, (1999), "Çekirgenin Tarihte, Folklorumuzda ve Edebiyatımızdaki Yeri", **Güneyde Kültür Aylık Fikir ve Sanat Dergisi**, Yıl:10, Sayı:110: s.11-30.

WILLIAM, Wittman, (2011), **Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801**, (Çeviren: Belkis Dişbudak), Ankara: ODTU Yayıncılık.

YILDIRIM, Mehmet Ali, (2014), "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Beşinci Düşmanı: Çekirgeler", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XIII, S.4: s.1017-1042.

YILDIZ, Bilal, (2013), "XIX. Yüzyıl Başlarından XX. Yüzyılın İlk Çeyreğine Kadar (1800-1920) Denizli Çevresinde Yaşanan Çekirge İstilaları Ve Yapılan Mücadele Çalışmaları", **İstem**, Sayı:22: s.69-94.

Arşiv Kaynakları

Ali Emiri Tasnifi;

AE.SSLM.III; 3461, 14721, 19605, 19835-3, 19835-5.

AE.SMHD.II; 02927.

TS.MA.E.: 0080.

Cevdet Tasnifi;

Cevdet Askeriye; 3818, 5989, 21930-3, 26801, 30307, 38400.

Cevdet Belediye; 417-1, 417-3, 2594, 2993.

Cevdet Dahiliye; 1887, 6177, 10030, 15722.

Cevdet Hariciye; 541.

Cevdet İktisat; 388, 652, 1836, 1851.

Cevdet Maliye; 375, 10720, 12195, 14521, 15804, 27946.

Hatt-ı Hümayun; 5, 20361, 20361-B, 27100-A, 27100-B, 34561, 34749-A, 34749-P, 34768, 34768-C, 36543-A, 37214-B, 41855-L.